

J.F.J. Heremans en de Zuid-Nederlandse

door

Ada DEPREZ

Ik neem u — met uw goedvinden — mee naar het verleden, en wel naar het jaar 1845, het jaar waarop Heremans tot leraar Nederlands aan het Gentse atheneum werd aangesteld, en naar 1870, toen hij bij de oprichting van de Zuid-Nederlandse haar voorzitter werd en vanuit Gent de maatschappij bestuurde.

Daarom ook wordt deze viering van 125 jaar Zuidnederlandse te Gent gehouden. Dit heeft zeer veel te maken met het verleden van deze stad, die in de 19de eeuw misschien wel de culturele hoofdstad van Vlaanderen is geweest, en in elk geval de verbindingsschakel in de samenwerking tussen Noord en Zuid.

Ook vroeger was dat zo geweest: denkt u maar aan het gezamenlijke verleden van de Verenigde Nederlanden tot 1566; denkt u aan de Pacificatie van Gent van 1576, waarbij het Zuiden — met inbegrip van Frans-Vlaanderen — aan de prins van Oranje en aan Holland en Zeeland hulp en loyauteit beloofde, hulp om de Spanjaarden uit het land te verdrijven, en loyauteit bij het zoeken naar een regeling i.v.m. de verschillen in godsdienst.

Helaas zou korte tijd daarna de verstandhouding toch niet hecht genoeg blijken en zouden de Nederlanden voor eeuwen cultureel van elkaar vervreemden en staatkundig uit elkaar drijven.

Maar in de jaren van het Verenigd Koninkrijk tussen 1815 en 1830 zouden de kiemen voor een nieuwe verstandhouding in taal en literatuur, in geschiedenis en cultuur gelegd worden en werd de universiteit gesticht. Zo werd in het decennium 1830-1840 te Gent de Vlaamse Beweging geboren, met Willems en Snellaert, met Blommaert en Bormans, met Rens en Van Duyse. Bij de voorzichtigen was dit een taalkundige en literaire beweging, bij de stoutmoedigste

Voor het schrijven van deze bijdrage werden volgende bronnen geconsulteerd en gebruikt:
L. Roersch, in *Annuaire de l'Académie*, jg. 52, 1886, p. 229-256;
Paul Fredericq, in *Liber Memorialis Gent I*, 1913, p. 158-164;
Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het T.L.G. De Heremans' Zonen — Gent 1885-1935, Gent, 1936, 128 pp. met bijdragen van Marcel Rombaut, Willem Pée, Paul de Ryck, Frank de Coeyer e.a. ;
A. Deprez, Bij het eeuwfeest van de Zuidnederlandse, in *Ons Erfdeel*, jg. 14, nr. 2, 1970-1971, 3 pp. ;
L. Troch, Prof. J.F.J. Heremans 1825-1884, pionier van het moedertaalonderwijs in Vlaanderen, in: *Uit het verleden van de R.U.G.*, nr. 16, Gent, 1984, 84 pp.

politieke denkers zou het verder reiken. In 1849 vond hier het eerste Nederlandse Taal- en Letterkundig Congres plaats, die een jaarlijkse traditie zou worden en beurtelings zou worden gehouden in een Nederlandse en Vlaamse stad. In 1852 werd door Vuylsteke en Tony Bergmann 't Zal Wel Gaan gesticht, in 1861 volgde het Vlaamsch Verbond, in 1864 werd mede door toedoen van Gent en Heremans de eenheid van spelling bereikt.

Allemaal redenen om Heremans te gedenken, die vanaf 1845 aan vrijwel alle Vlaamse acties heeft deelgenomen en alle Nederlandse Congressen heeft bijgewoond. Meer zelfs, het is in het kader van zo'n Nederlands Congres — het elfde, te Leuven gehouden in 1869, dat het voorstel werd gedaan een Nederlandse Academie op te richten, om onafhankelijk van politieke of staatkundige overwegingen alle moeilijke en betwistbare taalkwesties een bevredigende oplossing te geven. De spreker, onderpastoor Jan Frans Hendrickx uit Wilsele, uit de kring van pastoor Schuermans (aan de filologen nog wel bekend omwille van zijn *Algemeen Vlaamsch Idioticon*) hield een pathetisch betoog ter verdediging van het Nederlands tegen het opdringende Frans en pleitte voor eenheid van Noord en Zuid, meer zelfs: hij poneerde de superioriteit van onze taal tegenover het Frans. De Academie die hij voorstelde zou uit veertig taalkundigen bestaan, de helft uit het Noorden en de helft uit het Zuiden, zou regionaal gespreid zijn, en de leden dienden te worden geballoteerd. Wat geschiedde? Er werd prompt een commissie ingesteld, eigenaardig genoeg alleen bestaande uit Zuidnederlanders: de initiatiefnemers samen met de dichters Jan van Beers en Frans de Cort, en met hoogleraar Heremans. In 1872 op het twaalfde congres te Middelburg las Heremans zijn rapport voor, maar zoals wel meer gebeurt in vergaderingen tussen nuchtere en rationeel denkende Nederlanders en enthousiaste en impulsieve Vlamingen, besloot het Congres zich toch maar liever niet bevoegd te verklaren en werd de hele zaak met zachte maar besliste hand van de congrestaffel geveegd.

Men kan dus wel zeggen dat de Zuid-Nederlandse onder een ongelukkig gesternte geboren werd. In welke mate de ongunstige tijdsomstandigheden en het uitbreken van de Frans-Duitse oorlog in 1870 hiertoe hebben bijgedragen — mét de grote vrees van de Nederlanders en de Vlamingen door een van beide partijen te worden opgeslokt — kan hier slechts worden gegist, maar het moet voor het bepalen van het klimaat mede beslissend zijn geweest.

Ondertussen had Heremans in 1872 wel aangeduid dat de beweging reeds van start was gegaan, evenwel niet langer in Nederlandse zin, zoals aanvankelijk in de bedoeling had gelegen — en uiteindelijk na 1949 ook nog zou uitgroeien — maar wel in eng-Vlaamse zin. Bekijkt men de namen en woonplaatsen van de leden uit die eerste tijd, dan mag

men zelfs bijna zeggen in eng-Brabantse zin, een verschijnsel dat de Zuid-Nederlandse decennia lang heeft vertoond en eigenlijk pas na 1930 is kwijtgeraakt.

Heremans had te Middelburg gezegd dat discussiën, die te Leuven hadden plaatsgehad, „hare vruchten reeds hebben gedragen. Wij zijn de beslissing van het congres vooruitgelopen; in Zuid-Nederland werd eene academie voor taalkunde gesticht. Die academie bestaat sedert twee jaren en de voornaamste taalgeleerden van het Zuiden hebben er deel aan. Het is echter gebleken dat het onmogelijk zou zijn eene academie te stichten voor het Noorden en het Zuiden. Zulk eene academie veronderstelt het bijeenkomen van de leden, hetzij in eene stad van het Noorden of van het Zuiden; de reiskosten zouden te hoog loopen en weinige leden de vergaderingen kunnen bijwonen”.

Het initiatief tot het oprichten van de Maatschappij was inderdaad in januari 1870 genomen te Mechelen in het kleinseminarie: op 15 januari werd aan een aantal Vlaamse taalgeleerden een omzendbrief gezonden ten einde „eene Maatschappij te stichten met het doel de wetenschappelijke studie der moedertaal in Zuid-Nederland te bevorderen”. Dit genootschap zou niet langer Akademie maar *Zuidnederlandsche Maatschappij van Taalkunde* heten. Op 6 februari 1870 vergaderden daarop te Mechelen een twintigtal taalkundigen, werd een bestuur gekozen, samengesteld uit prof. Heremans uit Gent als voorzitter, prof. P. Willems uit Leuven als ondervoorzitter en Th. Roucourt als sekretaris-penningmeester. De zetel van de Maatschappij werd gevestigd te Mechelen, de bedoeling was om drie maal per jaar te vergaderen en het streefdoel „de studie van het wezen en de geschiedenis der Nederlandsche taal”. De jaarlijkse bijdrage werd gesteld op 10 fr., men nam zich voor *Handelingen* te publiceren — gezien de precaire financiële situatie is dit er vóór 1906 niet van gekomen en na 1908 weer niet meer tot 1948 —, de nieuwe leden zouden door ballotage en een meerderheid van twee derden van de stemmen worden aangeduid en hun maximum aantal werd bepaald op vijftig.

Men heeft blijkbaar moeite gehad om dit aantal te bereiken. Het gros werd gerecruteerd uit de provincies Antwerpen, Brabant en Limburg. Enkele leden kwamen, ongetwijfeld door toedoen van Heremans, uit het reeds verder van Mechelen af gelegen Oost-Vlaanderen. De Westvlamingen Gezelle en De Bo, omtrent die tijd vastgebeten in hun taalparticularisme, weigerden het hun aangeboden lidmaatschap. Daarbij waren ook vele leden reeds bejaard. Men denke slechts aan de eerste erevoorzitter, Jan Hendrik Bormans, de aangewezen man om dit oorspronkelijk „spelkundig” genootschap te leiden, daar hij met zijn *Verslag* over de spelling van 1841 toch de eerste stoot tot de eenheid van Noord en Zuid had helpen geven. Men

denke aan Conscience, De Laet, Snellaert, Rens, Heremans, De Cort en Van Beers: vóór 1890 waren reeds 13 leden overleden.

Een aantal leden die in 1870 en volgende jaren schriftelijk werden benaderd, aanvaardden die uitnodiging niet of dienden na enkele jaren ontslag in. Hier dienen o.a. Th. Roucourt, de gebroeders Snieders, Jan Broecaert, Julius de Geyter, Emmanuel Hiel, Max Rooses en Karel Stallaert te worden vermeld.

Heerste er wellicht een zekere twijfel aan het nut, de bedoelingen of de mogelijkheden van de Maatschappij? Speelden politieke overwegingen of de schoolstrijd een rol? Zonder twijfel woog ook het bezwaar dat alleen aan taal- en niet aan letterkunde werd gedacht. Julius de Geyter schreef aan Frans de Cort in mei 1870: „Vriend Frans, 't is dus eene Maatschappij van taal-, en niet van letterkunde wat gij stichten gaat? Geluk er meê! Ik kan niet komen, en daarbij is taalzifterij mijn vak niet. Toch, geluk ermeê! Als het soms eene Maatschappij van letterkunde was, dan zou ik er graag deel van maken. Denkt met de vrienden eens na op het stichten eener vrije Akademie tegen de bespottelijke Staatsakademie”.

Beslist heeft ook op de bloei van het genootschap de verplichting gedrukt op zondag naar Mechelen te komen. Bols gaf anders een levendige beschrijving van een van de eerste vergaderingen van december 1870, waar hij als kersvers leraar en lid werd toegelaten: „Daar zag ik o.a. onzen eenigen Conscience, met zijnen vriendelijken glimlach en zijnen diepen blik, waar gansch zijne ziel in glinsterde, — den altijd ernstigen Jan de Laet, den machtigen strijder voor onze rechten — pastoor Schuermans, een wroeter voor zijn *Idioticon*, met zijn open gelaat en goeden lach, — professor Roucourt, den inrichter van alles wat de zittingen der Maatschappij betrof, altijd even lief en gemoedelijk, — dan de keurige dichter Jan van Beers, die zoo guitachtig van achter zijnen bril kon opblikken, Frans de Cort, die aan tafel zoo gevoelsvol schoone gedichten opzegde of zong, Jan van Droogenbroeck, den fijnen letterartiest, den geleerden Heremans, een 'blokker van stiel, zoo bijzichtig dat hij onder het lezen met de neus op 't papier lag, enz.”.

Niet minder belemmerend heeft de oprichting in 1886-'87 van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde gewerkt. Enkele van de leden van de Zuidnederlandse werden meteen lid van de nieuwe instelling en besteedden voortaan hun tijd en energie liever aan een academie met meer prestige en financiële staatssteun dan aan het vrij arme genootschap.

Het resultaat was dan ook dat het genootschap in 1890 slechts 24 leden telde. In 1906 had men er 25: de folkloristen Alfons de Cock en Isidoor Teirlinck en de geleerden Julius Persijn en C. Lecoutere waren lid geworden. Ook het besluit om vanaf 1895 te Leuven in de

Halle te vergaderen had niet veel geholpen. Van die 25 leden uit 1906 kwamen er telkens slechts één uit Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen en Namen: de regionale factor en de afstand naar Leuven waren blijkbaar nog steeds even onoverkomelijk. In 1914-'18 werd iedere activiteit stopgezet; in 1920 werden nog zeven overlevende leden bereid gevonden naar Leuven te komen om er zich te beraden over het al dan niet voortzetten van de Zuid-Nederlandse.

Wat er ook van zij, Bols' beschrijving van de oude Heremans uit 1870 stond in fel contrast met een beschrijving die Julius Persyn ons leverde en die de periode rond februari-maart 1848 belichtte, toen de Franse republiek nog maar eens streefde naar de annexatie, naar het bereiken van „les frontières naturelles du Rhin”: „Jakke (= Heremans) was toen een geestdriftig, opgewonden jongmensch; een frissche, levenslustige, springlevende karper die door vaderlandsche geestdrift en heldenmoed aangedreven, vanuit Gent naar Antwerpen kwam, om een vrijwilligerskorps „de witte kaproenen” te vormen en naar de Franse grenzen te trekken” en alvast de Koning in zijn paleis te Brussel wilde gaan beschermen. Een royalistische impuls die de Vlaamse Beweging niet vaak heeft gedemonstreerd.

Terug dus naar Jakob Frans Johan Heremans, die als kersvers leraar Nederlands in 1845 in het Gentse atheneum werd benoemd. Niet dat hij als dusdanig een diploma had: met de revolutie van 1830 had men de normaalscholen van koning Willem I afgeschafte en het zou tot in 1851 duren voor daar weer sprake van was, zodanig dat we als leraars niet-opgeleide vakmensen en pedagogen kregen, autodidacten, die hun kennis op eigen kracht moesten verwerven en het contact met de leerlingen in de klas zelf nog moesten leren.

Heremans had te Antwerpen alleen het atheneum gevolgd — waar hij gelukkig wel de Vlaamse dichter Verspreuwen als moedertaalleeraar had gehad. Hij stapte in 1843 — 18 jaar oud — in het beroepsleven: eerst als hulpbibliothecaris in de stadsbibliotheek te Antwerpen, en 19 jaar oud als leraar te Mechelen, waar hij begon met het samenstellen van schoolboekjes, met teksten uit Bilderdijk, Ledeganck en Tollens: een heel-Nederlandse opzet, waar hij ook in zijn verdere loopbaan mee bezig zou blijven.

Zoals hij trouwens eveneens steeds Nederlands zou spreken en onderwijzen, en niet een soort Antwerpse, Brabantse of andere Zuid-nederlandse dialectische variant, die zelfs tot in het niet zo verre verleden door sommigen nog werd aangehangen. Ook daarin heeft Gent een voorbeeldfunctie gehad en heeft men er steeds resoluut geopteerd voor één taal, spelling en uitspraak in Noord en Zuid.

In het Gentse atheneum zette Heremans zijn actie onverdroten verder: hij gaf les aan de laagste klassen en schreef verder schoolboekjes als een *Beknopte Nederlandse Metriek* en een *Beknopte Neder-*

landse Spraakleer — die heel wat uitgaven zouden kennen. Hij stelde ook twee bloemlezingen van Noord- en Zuid-Nederlandse literatuur samen, met teksten van Beets, Ledeganck, Vondel, Van Alphen en Hooft: het accent lag wel het meest op de actuele, eigentijdse dichters.

De prefect was tevreden over hem en ook de leerlingen waren enthousiast, zo enthousiast dat zij ook in de poësis en retorica van de oude humaniora „deux heures de littérature flamande par semaine” wilden: Maar daar was de prefect vierkant tegen, onder het motto dat het programma van de retorica reeds overbelast was en dat de leerlingen bij hun examen aan de universiteit het gevaar liepen te zakken:

Si donc c'est sur le temps qui leur est consacré que l'on veut prendre les deux heures demandées pour le cours de littérature flamande, je réclamerai de toutes mes forces; et dans le cas où mes réclamations ne seraient pas écoutées, je déclinerais toute responsabilité dans le résultat des concours généraux et des examens d'élève universitaire.

Het vervangen van de studie van het Engels en het Duits door „la littérature flamande” staat voor hem gelijk met „remplacer le nécessaire par le superflu”. Het inrichten van een facultatieve cursus heeft ook geen zin want niemand zou die lessen volgen.

Heremans stond in de rapporten van zijn prefect voortaan heel wat minder gunstig genoteerd:

Il a acquis un peu d'expérience et maintient mieux l'ordre pendant ses leçons. Je ne crois pas que le résultat de son enseignement soit très grand, mais je ne sais si on peut en attribuer la faute au professeur seul.

In de *Procès-verbaux des séances du bureau administratif* wordt op 24 april 1851 over hem het volgende gezegd:

Mr. Heremans, professeur de flamand.

Des raisons particulières à l'athénée de Gand et étrangères à l'enseignement lui ayant enlevé une partie de son autorité sur les élèves, le bureau désire son déplacement.

Het stadsbestuur zou aan die wens geen gevolg geven. Lut Troch, die in 1984 een zeer degelijke biografische schets van Heremans publiceerde, schreef naar aanleiding hiervan terecht:

Uit de geciteerde verslagen valt op te maken dat de directie van het atheneum zich vooral zorgen maakte over de invloed die Heremans op zijn leerlingen uitoefende. Heremans was er zich terdege van bewust dat hij in de oude humaniora les gaf aan leerlingen die schoolliepen met het oog op een academische opleiding. Door hen liefde voor het Vlaams in te prenten verplaatste hij de actieradius van de Vlaamse beweging van het volk naar de intelligentsia.

De Vlaamse beweging was in die periode voornamelijk gericht op het verheffen van het Vlaamse volk. Als Heremans erin slaagde een Vlaamse elite op te leiden, een bolwerk tegen de vrijwel uitsluitend Franstalige hoge burgerij, was dat een primeur in de Vlaamse beweging. Die elite moest echter niet aan het Gentse atheneum maar wel aan de (Gentse) universiteit gevormd worden. Heremans wist dat de pogingen aangewend om aan de Gentse universiteit een „cours de littérature flamande” in leven te houden telkens mislukt waren en dat lag niet uitsluitend of hoofdzakelijk aan onwil vanwege de regering of aan de onverschilligheid van de professoren, maar wel aan gebrek aan belangstelling vanwege de studenten. Het college was niet verplicht en de studenten waren niet gemotiveerd om de cursus te volgen. De kunst bestond er dus in om te zorgen dat er aan de Gentse universiteit een solide basis was waarop de docent, belast met de „cours de littérature flamande”, kon terugvallen telkens als de universitaire overheid of collega's-professoren het hem lastig maakten.

Heremans bereidde zijn taak goed voor. Hij wendde zijn invloed aan bij die leerlingen die later naar de Gentse universiteit zouden gaan en daar ongetwijfeld trouw zouden blijven aan de Vlaamsgezindheid die hij hen had ingeprint. Het middel was een vereniging en die werd dan ook op 21 februari 1852 in de poësisklas van het Gentse atheneum opgericht onder de naam: „'t Zal Wel Gaan”. Vuylsteke, Van Wilder en Haemelinck namen de verantwoordelijkheid naar buiten toe op zich. Heremans verbood hen uiteraard om zijn naam in verband met de oprichting van hun genootschap te noemen. Heremans slaagde in zijn opzet want de leerlingen namen hun ideeën mee naar de universiteit waar ze „'t Zal Wel Gaan” omvormden tot een studentenvereniging. Ze waren Vlaamsgezind, gemotiveerd en eisten wat enkele jaren voordien nog als een overbodige luxe beschouwd werd. „'t Zal Wel Gaan” was de basis waarop aan de Gentse universiteit kon voortgebouwd worden.

Dat die hele actie voor Heremans de vruchten afwierp waarop hij gehoopt had, lezen we in de verslagen van het Gentse atheneum van 29 augustus 1854:

Heremans, professeur à notre athénée, a été délégué pour donner à l'université une partie du cours de littérature flamande.

Vanaf dat ogenblik zaten Heremans en zijn „Cours de littérature flamande” op rozen. De toekomst van het onderwijs van het Nederlands aan de universiteit en het atheneum en bij de toekomstige elite was verzekerd. Zo had hij bijv. in 1855 25-30 studenten, waarvan er ook effectief 12-15 examen aflegden. De meesten kwamen uit de fa-

culteit rechten en de faculteit filosofie. Ook waar deze aantallen klein lijken, dienen wij ons te realiseren dat het om 10 % van het totale studentencijfer te Gent ging.

De verbetering van Heremans' eigen positie nam veel meer tijd in beslag: waar hij in augustus 1854 nog maar benoemd werd als „suppléant” van de gewone hoogleraar C.P. Serrure, die verder het onderwijs in de vaderlandse geschiedenis en in het Middelnederlands voortzette, en hij nog tot 1864 ook leraar aan het atheneum bleef, werd hij pas in datzelfde jaar buitengewoon hoogleraar en in 1873 gewoon hoogleraar.

Hoe dan ook, de harde werker die Heremans was, kon zich vanaf 1845 naast het voorbereiden van zijn lessen en colleges, en het opstellen van schoolboeken en bloemlezingen, ook inzetten voor de redactie, de medewerking of de leiding van algemeen-culturele tijdschriften als *Het Taelverbond* (1845), *De Eendragt* (1846), het *Leesmuseum* (1856), het *Nederlandsch Museum* (1881), terwijl hij ook een grote bloemlezing *Dichterhalle* (1858-1864) samenstelde.

Zijn politieke carrière in het Gentse liberalisme leidde hem naar de provincieraad en de gemeenteraad, vanaf 1879 ook als schepen voor onderwijs, maar was minder voorspoedig. Blijkbaar had hij voor de lokale politiek minder talent.

Na 1884, het jaar waarop hij, nog geen zestig jaar oud, ziek en opgebruikt overleed, is zijn profiel in de historiografie gebleven. Daartoe droeg beslist de oprichting in 1885 aan het atheneum te Gent van het „Taal- en Letterkundig Genootschap De Heremans' Zonen” bij, een vereniging die kan worden bestempeld als een parallel en een verlengstuk van 't Zal Wel Gaan uit 1852. Het genootschap vergaderde wekelijks, schreef, dichtte, declameerde en publiceerde zijn „lettervruchten” in een almanak, net zoals zijn voorgangers hadden gedaan. Als bekende namen vóór 1900 treden Willem de Vreese, Willem Dufloy en Ernest van den Berghe naar voren, iets later ook Karel van de Woestijne.

Heremans is, vooral in het Gentse, bekend gebleven als een bekwaam voorzitter van de Zuid-Nederlandse, als een voorstander van een correct geschreven en beschaafd gesproken Nederlands, als een aanhanger van de culturele vereniging van Zuid en Noord. In het beroepsleven valt hij te karakteriseren als een autodidact, die zich door eigen inzet op de hoogte van universitair gevormden zou opwerken en met grote pedagogische bekwaamheid jonge mensen kon inspireren en motiveren.

Zijn nawerking bleef verzekerd, omdat hij testamentair had bepaald dat zijn hele bibliotheek aan de universiteit moest worden afgestaan, waar ze samen met het boekenbezit van Willems, Snellaert, Van Duyse, Serrure, Blommaert en Fredericq en De Tael is gansch het

Volk de noodzakelijke Nederlandstalige basis zou vormen en een broodnodige tegenhanger voor het Latijn en het Frans, die er in de collecties domineerden.

Om al deze redenen verdiende Heremans het hier vandaag te worden herdacht en gehuldigd.